

Marek M. Dziekan

MUZEA W ŚWIECIE ARABSKIM. REKONESANS

SŁOWA KLUCZE: muzeum – galeria – Arabowie – sztuka – historia – etnografia – archeologia

KEY WORDS: museum – gallery – Arabs – art – history – ethnography – archaeology

Abstract

MUSEUMS IN THE ARAB WORLD. A RECONNAISSANCE

The present paper is an attempt to present selected examples of museums in the Arab World. In the introduction I present shortly the history of collecting and museums in this region. Afterwards I try to describe some sorts of Arab museums. They are national museums: Egyptian Museum in Cairo, Bardo Museum in Tunis, Iraq Museum in Baghdad and National Museum in Damascus; two small museums in Sousse (Tunisia) – The Oil Tree Museum and the Dar as-Sid (Dar Essid) Museum; biographical Museum of the writer and painter Gibran Khalil Gibran in Bisharri (Lebanon), and three museums or galleries of contemporary art in Algiers (The Museum of Contemporary and Modern Art), Doha's New Modern (Qatar) and Safar Khan Gallery in Cairo. I close my article with some reflections concerning the role of museums in contemporary Arab culture.

Uwagi o kolekcjonerstwie i muzealnictwie arabskim

Historia muzeów na świecie nie jest długa i sięga XVIII wieku. Wcześniej oczywiście istniały prywatne zbiory rozmaitych eksponatów, ale nie były to jeszcze muzea we współczesnym znaczeniu. W świecie arabskim sytuacja ma się podobnie. Choć biblioteki, niejednokrotnie w teoretycznych rozważaniach muzeologicznych porównywane do muzeów, w wielu swoich funkcjach istniały już w IX wieku¹, o muzeach mówi się dopiero w wieku XIX. Historia kolekcjonerstwa jako takiego w kulturze arabsko-muzułmańskiej sięga pierwszych wieków islamu. W pałacach władców oraz budynkach tworzących mauzolea wybitnych przedstawicieli życia duchowego islamu powstawały „skarbcy” – arab. *chizana*, zawierające wiele interesu-

¹ O historii arabskich bibliotek por. np. J. Bielawski, *Książka w świecie islamu*, Wrocław 1961.

jących i wartościowych przykładów sztuki (często były to dary wotywnie). Klasyczne źródła arabskie wspominają wśród najbardziej znanych kolekcjonerów z terenów Mezopotamii kalifa abbasydzkiego Ar-Radiego bi-Allaha (pan. 934–940), sułtana z dynastii Buwajhidów Adud ad-Daulę (pan. 978–982) i kalifa Al-Muktafiego (pan. 1136–1160). Z zamiłowań kolekcjonerskich znani byli także kalifowie z dynastii Fatyamidów (909–1171) ze stolicą w Kairze, którzy budowali nawet specjalne, piękne budynki przeznaczone do przechowywania swych zbiorów².

Szczególnością wartości przedstawiają skarbcze w mauzoleach imamów szyickich w An-Nadżafie i Karbali w Iraku. Działalność taka wiąże się również z funkcjonowaniem *wakfów*, czyli fundacji religijnych³. Jednakże długo nie funkcjonował w kulturze arabskiej termin „muzeum”, który nie ma tak głębokiej tradycji, jak grecki *mu-seion*. Po arabsku muzeum to *mathaf*. Wywodzi się on od arabskiego rdzenia *t-h-f*, łączącego się z czymś cennym, wartościowym – pochodzi od tego słowo *tuhfa* – „cenna rzecz”. *Mathaf* zatem to „miejsce, gdzie przechowywane są cenne rzeczy”.

Najstarszym arabskim muzeum we współczesnym tego słowa znaczeniu jest Muzeum Egipskie w Kairze⁴ założone w 1835 roku. Świat arabski obejmuje obszary, na których przed nadejściem islamu istniały rozmaite cywilizacje starożytne – np. sumeryjska, akadyjska i babilońska w Iraku, kultury obszaru Syro-Palestyny, Starożytnego Egiptu, a także bizantyjska i rzymska (głównie w krajach Afryki Północnej). To sprawia, że muzea arabskie obfitują w zabytki z tamtych epok (nawet pomimo przeprowadzanych pod parasolem „ochrony zabytków” i „misji cywilizacyjnej” akcji rat(b)owania tych zabytków przez Europejczyków w okresie kolonialnym). W każdym większym mieście arabskim jest jakieś muzeum, gdzie eksponaty mają oczywiście różną wartość. Bardzo interesujące są muzea wnętrz i zabytki archeologiczne „na świeżym powietrzu” oraz zbiory sztuki muzułmańskiej. W niniejszym artykule chciałbym skoncentrować się przede wszystkim na muzeach ważnych dla kultury arabsko-muzułmańskiej, stąd marginalne potraktowanie zbiorów starożytniczych. Jasne jest, że wymagało to dokonania pewnego wyboru, przyznać muszę, że raczej subiektywnego. Zaprezentuję jednak muzea różnego typu, zarówno niektóre z najbardziej znanych, jak i takie, których trzeba długo szukać gdzieś w zaułkach miast arabskich. Według mojej wiedzy to pierwsze obszerniejsze, o charakterze ogólnym opracowanie w języku polskim, choć należy zauważyć, że oddzielnych książek (przełożonych, nie oryginalnych naszych opracowań) doczekały się Muzeum Irackie i Muzeum Egipskie (por. niżej). Istnieją także dość liczne studia nad poszczególnymi

² Muhammad Id al-Chartuti, *Lamhat an tatawwur al-matahif al-arabijja. Al-Mathaf as-Suri* [Uwagi o rozwoju muzeów arabskich. Muzeum Syryjskie], „Tiszrin”, 20.12.2008, za: <http://www.archaeologic.net/cmds.php?action=newsopen&id=658> [odczyt: 28.03.2012].

³ D. Madeyska, *wakf* [w:] *Mały słownik kultury świata arabskiego*, Warszawa 1971, s. 519–520. Typowym przypadkiem muzeum powstałego na bazie *wakfu* jest Muzeum Sztuki Muzułmańskiej (*Mathaf al-Fann al-Islami*) w Kairze, założone w 1880 r. jako Muzeum Sztuki Arabskiej, od 1952 r. noszące obecną nazwę. Por. G. Wiet, *Musée national de l'art arabe. Guide sommaire*, Le Caire 1939; M. Mostafa, *The Museum of Islamic Art. A Short Guide*, Cairo 1961.

⁴ Jest to jedyne muzeum arabskie, jakie znalazło swoje miejsce w *Wielkiej encyklopedii PWN*, t. XVIII, Warszawa 2003, s. 232.

mi eksponatami muzeów w Iraku czy Egipcie, ale głównie dotyczą konkretnych dzieł sztuki i mają w przeważającej mierze charakter archeologiczny. Opracowane są także niektóre „muzea na wolnym powietrzu”, jak np. Petra w Jordanii⁵, a w pracach o sztuce i architekturze islamu pojawiają się opisy meczetów i innych budowli⁶. Te zagadnienia znalazły duży oddźwięk w publikacjach, inaczej niż muzea; architektury nie obejmuje jednak zakres niniejszego artykułu.

W tym tekście skoncentruję się na „klasycznych” muzeach, zgodnie z definicją encyklopedyczną, która mówi, że muzeum to „instytucja, której zadaniem jest gromadzenie i przechowywanie materialnych świadectw cywilizacji człowieka i jego otoczenia, ich nauk, opracowywanie, konserwowanie i udostępnianie w celu badań, nauczania i rozrywki”⁷. Chodzi przy tym o muzea umiejscowione w budynkach – czy to specjalnie zbudowanych w tym celu, czy też będących obiektami zabytkowymi. Opracowanie wszystkich muzeów arabskich wymagałoby kilkutomowej pracy. Moje dotychczasowe kwerendy w tym zakresie wykazały w dodatku, że temat ten nie jest jak dotąd szerzej opracowany także w arabistyce światowej, choć pojawiają się już rozmaite publikacje na ten temat, także umieszczające muzea w szerszej perspektywie kulturowo-politycznej, bo niewątpliwie taką rolę też odgrywają, o czym pisze Dorothea Folga-Januszewska, twierdząc, że „najważniejszym zadaniem muzeum jest generowanie stale nowych scenariuszy przeszłości, przeszłości, do której w każdej chwili należeć zaczyna także współczesna sztuka i nauka”⁸. Takie stwierdzenie, i słusznie, implikuje również pozaartystyczne, polityczne i społeczne role muzeów, co w świecie arabskim jest bardzo wyraźne zarówno w ich dziejach, jak i współcześnie.⁹

Muzea narodowe

Są w świecie arabskim muzea, których znaczenie wykracza poza region. Bez wątplenia, to np. uwzględnione w niniejszym artykule (w kolejności chronologicznej ich powstawania) Muzeum Egipskie w Kairze, Muzeum Bardo w Tunisie, Muzeum Narodowe w Damaszku i Muzeum Irackie w Bagdadzie. Ich znaczenie dla kultury światowej oceniane jest głównie w związku z tym, że tam znajdują się eksponaty będące świadectwem cywilizacji starożytnych. To one decydują o ich miejscu na muzealnej mapie świata. Zbiory arabsko-muzułmańskie są niemalże lekceważone. Warto

⁵ W. Machowski, *Petra*, Wrocław 2007.

⁶ Por. np. G. Marçais, *Sztuka islamu*, Warszawa 1979; H. Stierlin, *Islam od Bagdadu do Kordoby. Wczesne budowle od 7 do 13 stulecia*, Warszawa 1997; R. Ettinghausen, O. Grabar, M. Jenkins-Madina, *Sztuka i architektura islamu*, Warszawa 2007.

⁷ M. Borusiewicz, *muzeum* [w:] *Wielka encyklopedia PWN*, t. XVIII, s. 229.

⁸ *Ekonomia muzeum – pojęcie szerokie* [w:] D. Folga-Januszewska, B. Gutowski (red.), *Ekonomia muzeum*, Kraków 2011, s. 13.

⁹ Por. np. w kontekście muzeów egipskich: L. Guzy, R. Hatoum, S. Kamel, *Globalisation and Museum – Perspectives from North America, India and the Arab World*, s. 10–18, tekst z 2009 r., http://www.geschkult.fu-berlin.de/e/relwiss/forschung/vw-stiftung/globalisation_and_museums.pdf [odczyt: 20.03.2012].

dodać, że nie jest to do końca zgodne z arabską wizją historii tego obszaru, Arabowie bowiem bardziej identyfikują się ze swoją muzułmańską przeszłością, co jest zrozumiałe – ani twórcy cywilizacji egipskiej, ani mezopotamskiej nie byli Arabami¹⁰.

Poniżej naszkicuję dzieje wspomnianych muzeów oraz dokonam zwięzłej charakterystyki ich zbiorów. Trzeba jednak pamiętać, że wszystkie te placówki, oprócz wystaw stałych, organizują także wystawy czasowe o różnym charakterze i tematyce. Wszystkie również posiadają specjalistyczne zbiory biblioteczne, prowadzą też działalność naukową, wydawniczą i oczywiście konserwatorską.

Muzeum Egipskie w Kairze

Jak wspomniałem, najstarszym muzeum w świecie arabskim jest Muzeum Egipskie (*Al-Mathaf al-Misri*), nazywane także Muzeum Starożytności Egipskich w Kairze¹¹, chroniące 150 tysięcy eksponatów obejmujących pięć tysięcy lat cywilizacji Starożytnego Egiptu. Ze względu na koncepcję niniejszego artykułu to najśłynniejsze chyba muzeum arabskie nie powinno zostać tu omówione, ale piszę o nim ze względu na jego historycznie pierwszeństwo w dziejach arabskiej muzeologii. Początki muzeum sięgają roku 1835, kiedy to powstała egipska Organizacja Starożytności, której zadaniem było zbieranie eksponatów i zapobieganie ich rabunkowi. Mimo to władze egipskie nie przywiązywały odpowiedniej wagi do archeologicznych zasobów swojego kraju. Dopiero francuskiemu archeologowi Augustowi Mariette udało się skłonić paszę Egiptu do założenia muzeum z prawdziwego zdarzenia – zostało ono powołane w roku 1858. Do powstania placówki przyczynił się również Egipcjanin, Rifa Rafi at-Tahtawi (1801–1873), mający głęboką świadomość wagi zabytków starożytnego Egiptu zarówno dla swej ojczyzny, jak i całego świata¹². W roku 1897 doprowadzono do wkopania kamienia węgielnego pod budowę gmachu, w którym teraz mieści się muzeum. Dokonał tego kedyw Abbas Hilmi Pasza. Uroczyste otwarcie nastąpiło 15 listopada 1902 roku. Muzeum obecnie poddawane jest renowacji, powstaje także nowy gmach niedaleko piramid. Szczególnie cenna jest kolekcja mumii oraz antycznej rzeźby i biżuterii. Przed muzeum umieszczone zostały popiersia wybitnych badaczy starożytnego Egiptu, wśród których jest także od roku 2007 popiersie Polaka, prof. Kazimierza Michałowskiego (1901–1981)¹³, jednego z najwybitniejszych badaczy Starożytnego Egiptu. Pewne zniszczenia w muzeum powiązane z kradzieżą nielicznych na szczęście eksponatów, nastąpiły 28 stycznia 2011

¹⁰ Czynniki historii starożytnej odegrał zresztą pewną rolę w kształtowaniu się arabskich nacjonalizmów w XX wieku, szczególnie w Egipcie, Libanie i Iraku. To zagadnienie jednak wykracza poza temat niniejszego artykułu.

¹¹ *Muzeum Egipskie, Kair*, „Rzeczpospolita” HPS, Warszawa 2007; D.M. Reid, *Whose Pharaohs? Archaeology, Museums, and Egyptian National Identity from Napoleon to World War I*, Berkeley–Los Angeles–London 1997.

¹² O postaci At-Tahtawiego por. np. G. Sorman, *Dzieci Rifa’y. Muzułmanie i nowoczesność*, Poznań 2007.

¹³ M. Gawlikowski, *Michałowski i jego szkoła* [w:] Z. Szafranski (red.), *Królowa Hatszepsut i jej świątynia 3500 lat później*, Warszawa 2004.

roku podczas „Arabskiej Wiosny”. Muzeum Egipskie prowadzi stronę internetową, która oferuje m.in. wirtualne zwiedzanie placówki (www.egyptianmuseum.gov.eg)¹⁴.

Sztuka muzułmańska prezentowana jest w Kairze we wspomnianym wyżej Muzeum Sztuki Muzułmańskiej i innych, mniejszych, często wyspecjalizowanych placówkach, jak choćby w Muzeum Sztuki Współczesnej.

Muzeum Narodowe Bardo w Tunisie

Najsłynniejszym i najważniejszym muzeum Tunezji, z największymi zbiorami starożytności oraz eksponatów z czasów muzułmańskich jest Muzeum Narodowe Bardo (*Al-Mathaf al-Watani bi-Bardu*) w Tunisie. Muzeum mieści się w dawnym pałacu bejów z dynastii Husajnidów, pochodzącym z XIX wieku (jest to budowla, której początki sięgają trzynastowiecznego pałacu władców hafsydzkich). Już sam budynek, zbudowany w typowym dla ówczesnej Tunezji eklektycznym stylu, jest ciekawym zabytkiem architektonicznym, warto więc podczas zwiedzania zwrócić uwagę nie tylko na eksponaty, lecz także na inne elementy wystroju sal, przede wszystkim wspaniałe sufity, będące pięknym przykładem zdobniczej sztuki, głównie arabskiej, ale daje się tam również dostrzec pewne wpływy europejskie, przede wszystkim włoskie. Ustanowienie muzeum datuje się na rok 1882. Oficjalnie muzeum zostało otwarte 7 maja 1888 roku. Początkowo, jako Muzeum Alidzkie (*Al-Mathaf al-Alawi*, od imienia władcy Alego Beja, pan. 1882–1902), znajdowało się w jednym gmachu (tzw. Duży Pałac), w 1889 dołączono jeszcze tzw. Mały Pałac, gdzie zgromadzone zostały zbiory sztuki muzułmańskiej. W roku 1958 muzeum uzyskało obecną nazwę. Zbiory obejmują zabytki ze wszystkich okresów dziejów Tunezji i ze wszystkich części kraju. Jak podkreślają autorzy przewodnika po muzeum, uwzględnia ono wyłącznie pamiątki kultur, które istniały na obszarze współczesnego państwa tunezyjskiego¹⁵. Ekspozycja obejmuje więc artefakty z okresów: kartagińskiego, rzymskiego, wczesnochrześcijańskiego i muzułmańskiego. Muzeum Bardo może się poszczycić jedną z najlepszych na świecie kolekcji mozaik rzymskich. Za najciekawszą z nich uznawana jest mozaika przedstawiająca Wergiliusza w otoczeniu muz. Niestety, zbiory muzułmańskie pozostają tutaj w cieniu eksponatów z innych epok. Kolekcja sztuki z czasów islamu koncentruje się przede wszystkim na ceramice i wyrobach z terakoty, z których, ogólnie rzecz biorąc, Tunezja jest słynna. Obejmują zarówno płytki ceramiczne, jak i rozmaite naczynia. Najcenniejsze eksponaty wiążą się z miejscową dynastią Aghlabidów (IX wieku), najnowsze zaś obiekty pochodzą z XIX w. Muzeum dysponuje stroną internetową w języku francuskim (<http://www.informatique-tunisie.com/museebardo/index.htm>).

¹⁴ Niestety, w chwili pisania tego artykułu strona nie działała, za to można wirtualnie zwiedzić Muzeum Egipskie na stronie <http://www.egiptomania.com/antiguoeigpto/lower/museocairo.htm> [odezbyt: 24.03.2012].

¹⁵ R. Oldani, D. Santori, *Die Meisteswerke des Bardo Museums*, Mailand 2009, s. 4.

Muzeum Narodowe w Damaszku

Muzeum Narodowe w Damaszku (*Al-Mathaf al-Watani bi-Dimaszk*)¹⁶ powstało w 1919 roku i jest najstarszym muzeum w Syrii. Początkowo, jako Muzeum Damasceńskie, mieściło się w jednej z sal w Al-Madrasa al-Adilijja na Starym Mieście. Zadanie zorganizowania muzeum powierzono archeologowi Abduhowi Kahlowi. Zbiory powstawały w znacznym stopniu dzięki darom bogatych syryjskich rodzin. W roku 1920, po objęciu tronu królewskiego przez emira Fajsala, przemianowane zostało na Muzeum Królewskie. Z czasem okazało się, że dotychczasowe pomieszczenie już nie wystarcza. Nastąpił wybór odpowiedniego miejsca dla zbudowania gmachu muzeum. Otwarto go w roku 1936. Wydarzeniom tym towarzyszyły nowe odkrycia archeologiczne na terenie Syrii, zarówno przedmuzułmańskie, jak Dura Europos, jak i muzułmańskie – Kasr al-Hajr al-Gharbi z epoki Umajjadów (pocz. VIII w. n.e.). To przyspieszyło prace nad kolejnymi skrzydłami gmachu, ale przerwała je II wojna światowa. Ostatecznie cały budynek został oddany do użytku w roku 1950. W latach 1953–1961 dobudowano kolejne gmachy.

Muzeum Narodowe w Damaszku znane jest przede wszystkim ze zbiorów zabytków starożytności. Bogata i długa historia Syrii znajduje swe odzwierciedlenie w poszczególnych czterech działach muzeum: klasycznym, bizantyjskim, bliskowschodnim i muzułmańskim. W dziale klasycznym można obejrzeć niezwykle interesującą ekspozycję dotyczącą Palmyry i Dura Europos, w tym słynną synagogę z tego miasta. W dziale Starożytnego Bliskiego Wschodu szczególne znaczenie mają eksponaty z Ebli, Mari i Ugaritu (Ras Szamra). Znaleźć tu można także zabytki ze Starożytnego Egiptu, świadczące o wymianie kulturowej pomiędzy obu obszarami¹⁷. Dział muzułmański jest również dość bogaty. Przechowywane są tu eksponaty z wykopalisk przeprowadzonych w Rakce, można także obejrzeć m.in. piękne przykłady średniowiecznej arabskiej kaligrafii oraz kolekcję narzędzi do pisania. Część ekspozycji poświęcona jest dziejom rozmaitych dziedzin nauki arabskiej, obejmuje także zbiory numizmatyczne, wyroby z drewna i ceramikę, biżuterię oraz malarstwo miniaturowe. Zwraca uwagę także sala recepcyjna, pozostałość po pałacu znanej rodziny syryjskiej rodziny Mardam Beków z XVIII wieku. Dom Mardam Beków, o którym mowa, spłonął w roku 1943, a wyposażenie zostało darowane muzeum. Sala, której rekonstrukcję zakończono w roku 1963, wykorzystywana jest przy rozmaitych okazjach o charakterze oficjalnym i nie zawsze dostępna zwiedzającym. Muzeum posiada również dział poświęcony sztuce współczesnej. Ogrody wokół muzeum stanowią integralną jego część, będąc jednocześnie rodzajem „muzeum na wolnym powietrzu”. Istotnym elementem, łączącym muzealny gmach z muzealnym ogrodem, jest tworząca główne wejście fasada wspomnianego wyżej Kasr al-Hajr al-Gharbi.

Muzeum nie posiada własnej strony internetowej, podstawowe informacje znaleźć można na stronie syryjskiego Ministerstwa Turystyki (<http://www.syriatourism.org>).

¹⁶ O historii muzeum por. A. Issa, *Führer zum Nationalmuseum von Damaskus*, Damaskus 2007, s. 16; M.I. al-Chartuti, dz.cyt.

¹⁷ Z. Hawass, *The Fantastic National Museum of Damascus!*, „Asharq Alawsat”, 08.01.2012, <http://asharq-e.com/news.asp?section=7&id=23624> [odczyt: 08.01.2012].

Muzeum Irackie w Bagdadzie

Największym muzeum w Iraku jest Muzeum Irackie (*Al-Mathaf al-Iraki*)¹⁸ w Bagdadzie, którego początki sięgają lat dwudziestych XX wieku. Założone zostało z inicjatywy Gertrude Bell, brytyjskiej archeolożki i polityka, która dość dwuznacznie zapisała się w dziejach Iraku¹⁹. Inicjatywę zdawali się początkowo bojkotować iraccy działacze polityczni, przede wszystkim związani z nurtem panarabskim, z powodów, które wspominałem wyżej, ale to nie oni w tym czasie decydowali o kształcie Iraku, lecz Brytyjczycy. Początki zbiorów Muzeum Irackiego sięgają roku 1923, ale oficjalne otwarcie placówki nastąpiło 3 lata później, tuż po śmierci pomysłodawczyni²⁰. Muzeum Irackie to jedno z najważniejszych w świecie muzeów bliskowschodnich starożytności. Jego zbiory obejmują eksponaty od czasów sumeryjskich po okres muzułmański. W obecnym budynku muzeum mieści się od roku 1963. Warto przy tym wspomnieć nazwisko polskiego archeologa Stanisława Jasiewicza (1915–2007), autora koncepcji ekspozycji muzealnej, która przetrwała do 2003 roku, oraz prac dokumentacyjnych w placówce. Muzeum zostało uszkodzone w roku 1991 w czasie działań wojennych, po czym ponownie zostało otwarte w 2000 roku. Po wydarzeniach w Iraku w roku 2003 i bezprecedensowym splądrowaniu muzeum koncepcja ta, zachowana od końca lat pięćdziesiątych, została całkowicie zniszczona. W pierwszym okresie działań wojennych w Iraku zaginęło około 15 tysięcy eksponatów, w tym tych o największej wartości historycznej. Do dzisiaj trwa szeroko zakrojona akcja mająca na celu odzyskanie zrabowanych zabytków – niektóre z nich na szczęście udało się odzyskać. Przyłączają się do tej akcji także ci, którzy przyczynili się do zaprzepaszczenia części zbiorów. Okazało się bowiem, że wiele zabytków z muzeum zostało skradzionych przez amerykańskich żołnierzy i przewiezionych do Stanów Zjednoczonych. Obecnie stopniowo zabytki te, przede wszystkim starożytne, wracają do Iraku²¹.

W roku 2009 rozpoczęło swoją działalność Wirtualne Muzeum Irackie (*Virtual Iraq Museum*) zainicjowane przez Włochów pod adresem <http://www.virtualmuseum-iraq.cnr.it/prehome.htm> [odczyt: 22.03.2012]. Funkcjonuje ono w języku włoskim, angielskim i arabskim.

¹⁸ *Muzeum Irackie, Bagdad*, „Rzeczpospolita” HPS, Warszawa 2007; *Guide-Book to the Iraq Museum*, Baghdad 1976.

¹⁹ Por. H.A. Jamsheer, *Współczesna historia Iraku*, Warszawa 2007, s. 34, przyp. 3.

²⁰ Początki muzeum i kwestie historyczno-polityczne opisuje Magnus T. Bernhardsson w pracy *Reclaiming a Plundered Past. Archaeology and Nation Building in Modern Iraq*, Austin 2005, głównie s. 149 i n.

²¹ *USA zwrócą zagrabione niezwykle cenne skarby*, <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/usa-zwroca-zagrabione-niezwykle-cenne-skarby,1,5012805,wiadomosc.html?1327976955028>, wiad. z dnia 30.01.2012 [odczyt: 23.03.2012].

Muzea regionalne i etnograficzne

Jak już wspomniałem, w każdym niemal mieście arabskim funkcjonują muzea – zazwyczaj tematycznie związane z regionem. Muzea takie znajdują się oczywiście także w stolicach poszczególnych państw, które są zwyczajowo największymi centrami kultury. Niejednokrotnie w niewielkich ośrodkach znaleźć można prawdziwe perełki muzealnictwa. Jako przykład muzeów związanych ściśle z okresem muzułmańskim warto zaprezentować dwa muzea tematyczne z tunezyjskiej Susy.

Muzeum Drzewa Oliwnego

Oprócz najbardziej znanego muzeum archeologicznego od 2004 roku²² funkcjonuje tam Musée de l'Olivier (*Mathaf az-Zajtuna* – Muzeum Drzewa Oliwnego)²³. Region Susy znany jest z produkcji tych owoców. Muzeum mieści się w pięknym, starym, arabskim domu, który sam w sobie można już określić jako bardzo ciekawy przykład tradycyjnego arabskiego budownictwa miejskiego. W muzeum można zapoznać się – na realistycznych obrazach – z etapami wzrostu oliwek, procesem przetwarzania oliwek na oliwę oraz z wyrobami z oliwy i drzewa oliwnego, a także z pestek oliwek. Z tych pestek właściciel muzeum wyrabia piękne *tasbihiy* (muzułmańskie „rózańce”). Do ekspozycji wykorzystano oryginalne urządzenia i naczynia; dla dodania ekspozycji „życia” wykorzystano nawet żywe kury. Zainscenizowane zostały także sceny z handlu oliwą, można też obejrzeć pokoje domu oliwnika, który po udanych zbiorach wydaje za żonę córkę, urządając wielkie wesele. W każdym przypadku w pomieszczeniach mamy do czynienia z odpowiednio ubranymi manekinami, stąd Muzeum Drzewa Oliwnego to nie tylko świadectwo niezwykle ważnego działu aktywności ekonomicznej Tunezyjczyków, ale także muzeum etnograficzne, prezentujące kobiece i męskie stroje z regionu²⁴. Muzeum prowadzi również działalność handlową. Znajduje się tam sklepik z różnymi wyrobami z oliwek²⁵ (różne rodzaje oliwy, oliwki konserwowane, oliwkowe mydło o właściwościach leczniczych itp.); na miejscu można także skosztować oliwy z miejscowym chlebem).

Dar As-Sid

Innym ciekawym muzeum w Susie jest Muzeum Dar As-Sid, czyli „Dom Rodziny As-Sidów”. Ekspozycja to przykład typowego domu susańskiej klasy średniej z XIX wieku. To także piękny przykład architektury miejskiej, jednakże odmiennej niż dom

²² *Mathaf az-Zajtuna madinat Susa maksab džadid li-at-turas al-hadari wa-as-sakafi at-tumusi* [Muzeum Drzewa Oliwnego w Susie – nowe osiągnięcie tunezyjskiego dziedzictwa kulturowego], <http://www.kuna.net.kw/ArticleDetails.aspx?id=1438435&language=ar> [odczyt: 23.03.2012].

²³ Warto dodać, że podobnego typu muzea znajdują się także w innych krajach rejonu Morza Śródziemnego, m.in. we Francji, we Włoszech i w Hiszpanii.

²⁴ O muzeum mówi m.in. dwujęzyczna, arabsko-angielska ulotka *Musée de L'Olivier / Mathaf az-Zajtuna* oraz druga, w czterech językach: arabskim, angielskim, niemieckim i francuskim.

²⁵ Wartości odżywcze oliwy opisane są w wydanej przez muzeum kilkunastu ulotce *Vertues of Tunisian Oil*.

oliwnika. To dom z otwartym dziedzińcem, z którego przechodzi się do wnętrza domu As-Sida, który miał dwie żony. Kolejne pomieszczenia ukazują niezwykle piękne dekoracje i elementy wystroju wnętrza, w tym charakterystyczne dla świata arabskiego, a szczególnie dla Maghrebu płytki ceramiczne na podłogach i ścianach oraz imponujące, kryształowe żyrandole. W domu możemy obejrzeć także łazienkę, wyposażoną w marmurową wannę oraz marmurowy pisuar dla mężczyzn tu mieszkających, a w kuchni dziewiętnastowieczny zlewozmywak i komplet naczyń kuchennych z różnych okresów. Uzupełnieniem ekspozycji jest niewielka kolekcja manuskryptów, w tym Koranu, oraz oryginalne teksty dokumentów rodzinnych, np. kontraktu ślubnego pana domu. Największą wartością Dar As-Sid jest jego autentyczność. Meble i pozostałe wyposażenie wnętrz to typowy przykład poziomu życia klasy średniej ówczesnej Tunezji, a ekspozycja zachowała naturalny układ tradycyjnego domostwa²⁶.

Muzea biograficzne

Muzeum Dżubrana w Biszarri

Jednym z najciekawszych, moim zdaniem, muzeów związanych tematycznie z jedną osobą jest Muzeum Dżubrana (*Mathaf Dżubran*) w Biszarri w północnym Libanie, w okolicy najpiękniejszych w kraju lasów cedrowych. Twórczość Dżubrana Chalila Dżubrana (Gibran Khalil Gibran)²⁷ (1883–1931) obejmuje dwie dziedziny – literaturę i sztuki piękne. Z dzieł literackich najsłynniejszym jego utworem jest proza poetycka *Prorok*, utwór dostępny także w języku polskim. Muzeum, znajdujące się w klasztorze Mar Sarkis, odzwierciedla oba aspekty²⁸. W 16 salach wystawowych obejrzeć można dzieła malarskie i graficzne Libańczyka, meble z jego mieszkania, jego ubrania i inne przedmioty codziennego użytku, rękopisy, pierwodruki książek oraz ich przekłady na różne języki. W klasztorze znajduje się również grób artysty (to 17 sala muzeum; jego prochy zostały przewiezione do Libanu w roku 1932). W ten sposób muzeum łączy w sobie elementy muzeum biograficznego, literackiego i galerii malarstwa oraz grafiki, będąc jednocześnie swego rodzaju „sanktuarium”. Muzeum dysponuje dużym wyborem publikacji o Dżubranie oraz jego dzieł, w tym wieloma reprodukcjami obrazów i grafik w rozmaitym formacie. Zarządzane jest przez Narodowy Komitet Dżubranowski z siedzibą w Bejrucie, utworzony przez miasto

²⁶ Informacje oparte głównie na osobistej wizycie w muzeum. Niewielki przewodnik, czy raczej ulotka *Musée Dar Essid* uwzględnia kilkanaście fotografii wnętrz i obejmuje charakterystykę obiektu w językach niemieckim, angielskim i francuskim. Podobny charakter ma również muzeum Dar Al Annabi, czyli „Dom Rodziny An-Nabi” w Sidi Bu Sa’id koło Tunisu – tam nawet część domu jest zamieszkała przez właścicieli, a tylko część udostępniona do zwiedzania.

²⁷ Na temat poety por. M.M. Dziekan, wstęp do Dż.Ch. Dżubran, *Polamane skrzydła*, Warszawa 2012.

²⁸ Muzeum dysponuje ciekawym przewodnikiem z dobrej jakości fotografiami: *Mathaf Dżubran* [Muzeum Dżubrana], b.m. i r.w.

Biszarri. Obrazy i grafiki Dżubrana są doskonałą ilustracją jego twórczości pisarskiej, opartej na obrazach i wizjach. Sam zresztą swoje teksty bardzo często ilustrował, co świadczy, że i w jego pojęciu te dwie strony są jeśli nie niemożliwe, to trudne do rozdzielania. Najsłynniejsze są ilustracje do *Proroka*, ale w jego muzeum w Biszarri można podziwiać dziesiątki obrazów, które stanowią doskonale uzupełnienie wizji, z jakimi zapoznajemy się w Dżubranowskich tekstach literackich.

Uwagi o innych muzeach biograficznych

W mieście Ma'arrat an-Numan w Syrii, pomiędzy Damaszkim a Aleppo, mieści się niewielkie quasi-muzeum jednego z najwybitniejszych przedstawicieli klasycznej literatury arabskiej Abu al-Ali al-Ma'ariego²⁹ (973–1058). W tej miejscowości spędził on niemal całe swoje życie. Obecnie (od roku 1960) znajduje się tam Dom Kultury jego imienia, obejmujący bibliotekę kolekcjonującą wszelkie publikacje na temat poety-filozofa, zebraną w zabytkowych szafach bibliotecznych. W pobliżu znajduje się grób jego i kilku członków rodziny. To właśnie w tymże Domu Kultury/Muzeum odbywają się od wielu lat doroczne festiwale Al-Ma'ariego połączone z sesjami naukowymi³⁰. Na marginesie warto dodać, że w Ma'arrat an-Numan w siedemnastowiecznym, wyremontowanym w roku 1983 karawanseraju, zwanym Chan Murad Basza, znajduje się od roku 1987 ciekawe muzeum archeologiczne ze szczególnie interesującym zbiorem starożytnych mozaik.

W maju roku 2011 władze Bagdadu zdecydowały o utworzeniu muzeum biograficznego w domu, w którym mieszkał wybitny przedstawiciel dwudziestowiecznego życia kulturalnego w Iraku, poeta Muhammad Mahdi al-Dżawahiri (1900–1997)³¹. Dom, znajdujący się w dzielnicy Hajj as-Suhufijjin, zostanie poddany gruntownej renowacji. Jest to wynikiem ostrej reakcji irackich intelektualistów na wieść o planach jego wyburzenia³². Muzeum ma obejmować zarówno zbiory o charakterze czysto literackim – a zatem wszelkie publikacje związane z poetą, jego rękopisy, jak i jego fotografie, a także zabytkowe wyposażenie wnętrza. Planowane jest opracowanie specjalnego przewodnika po muzeum w pięciu językach³³.

²⁹ Na temat poety por. np. *Klasyczna poezja arabska VI–XIII w. Antologia*, oprac. J. Danecki, Wrocław 1997, s. 482–504; W. Walther, *Historia literatury arabskiej*, Warszawa 2008, s. 81.

³⁰ *Mahradżan Abi al-Ala al-Ma'arri al-Aszir, Ma'arrat an-Numan, 12–14/11/2006* [„X Festiwal Abu al-Ali al-Ma'ariego, Ma'arrat an-Numan, 12–14.11.2006”], Dimaszk 2006.

³¹ Por. J. Bielawski, K. Skarżyńska-Bocheńska, J. Jasińska, *Nowa i współczesna literatura arabska 19 i 20 w. Literatura arabskiego Wschodu*, Warszawa 1978, s. 329–334.

³² *Risala maftuha – ukifu hadam dar Al-Dżawahiri fi Baghdad* [List otwarty – wstrzymanie wyburzenie domu Al-Dżawahiriego w Bagdadzie], <http://www.aliraqi.org/forums/showthread.php?t=102362> [odczyt: 23.03.2012].

³³ *Tahwil dar asz-sza'ir Muhammad al-Dżawahiri fi Baghdad ila mathaf* [Przekształcenie domu Muhammada Mahdirgo al-Dżawahiriego w Bagdadzie w muzeum], http://www.iraqi.dk/news/index.php?option=com_content&view=article&id=23522:2 – informacja z dn. 25 maja 2011 [odczyt: 23.03.2012].

Galerie i kolekcje sztuki współczesnej

W ostatnich latach wzrasta zdecydowanie zainteresowanie współczesną sztuką arabską³⁴, która dotąd pozostawała w cieniu wielkich osiągnięć klasycznej sztuki arabsko-muzułmańskiej. W kolejnych krajach zaczynają funkcjonować i prowadzić szeroką działalność muzea współczesnej sztuki arabskiej. Swoją historię mają dwa tego typu muzea w Bagdadzie (Narodowe Muzeum Sztuki Współczesnej – *Al-Mathaf al-Watani li-al-Fann al-Hadis* oraz Muzeum Irackich Malarzy Pionierów – *Mathaf al-Fannanin al-Irakijin ar-Ruwad*) czy wspomniane już Muzeum Sztuki Współczesnej w Kairze. Tutaj jednak chciałbym się skupić na innych placówkach. Są to muzea czy też galerie, które powstały w ostatnim czasie i świadczą o różnorodności organizacyjnej galerii oraz muzeów skoncentrowanych na najnowszej sztuce arabskiej.

Muzeum Sztuki Nowoczesnej i Współczesnej w Algierze

MAMA to skrót, pod którym znane jest muzeum nazywane po francusku Musée national d'art moderne et contemporain d'Alger, po arabsku zaś *Mathaf al-Fann al-Hadis wa-al-Mu'asir bi-al-Dżaza'ir* – Muzeum Sztuki Nowoczesnej i Współczesnej w Algierze. To jedna z najnowszych placówek muzealno-wystawienniczych w Algierii. Choć w nazwie ma element „muzeum”, jest to galeria publiczna w rodzaju „Kunsthalle”³⁵, bez własnego zasobu eksponatów. Muzeum zostało otwarte oficjalnie na początku grudnia 2007 roku w ramach działań związanych z obchodami cyklu przedsięwzięć kulturalnych „Algier Stolicą Kultury Arabskiej 2007”. Jednak wernisaż pierwszej wystawy, *Madżnun Lajla* algierskiego artysty Maleka Saleha (Malik Salih) odbył się już kilka dni wcześniej – 26 listopada. Placówka znalazła swe miejsce w dawnym kolonialnym domu towarowym, należącym do sieci „Galleries de France”³⁶. Budynek, który został poddany renowacji, pochodzi z roku 1900. Zaprojektował go Henri-Paul Petit (1856–1926) w stylu neomauretańskim (architekt ten zrealizował także wiele innych budynków w Algierii). Muzeum jest ośrodkiem działań nie tylko związanych ze sztuką, lecz także z literaturą. Muzeum nastawione jest przede wszystkim na działalność artystyczną arabską i afrykańską we wszystkich jej gatunkach, a wystawom towarzyszą niezwykle starannie wydawane katalogi, zazwyczaj w wersji językowej arabskiej i francuskiej. W roku 2008 ukazał się album poświęcony współczesnej fotografii arabskiej *Nazarat al-musawwirin al-Arab al-mu'asirin / Regards des photographes arabes contemporains*, w tym samym roku wydano album o współczesnym maghrebijskim designie (*Ad-Dizajn al-magharibi al-dżadid. Zachrafa wa-mu'asara / Maghreb, nouveau design. Ornement et moder-*

³⁴ Sylwetki niektórych współczesnych malarzy arabskich por. [w:] M.M. Dziekan, *Dzieje kultury arabskiej*, Warszawa 2008, s. 376–384.

³⁵ G. Matt, *Muzeum jako przedsiębiorstwo*, Warszawa 2006, s. 17.

³⁶ J.-M. Gély, *Les galeries de France d'Alger*, http://www.alger-roi.net/Alger/cdha/pdf/10_galleries_france_cdha46.pdf [odczyt: 24.02.2012].

nité). Niezwykle interesująca była wystawa współczesnej sztuki arabskich kobiet, której także towarzyszył album (*Al-Fann fi sighat al-mu'annas / L'art au féminin*). W roku 2009 odbyła się kolejna wystawa fotografii arabskiej *Nazra banna'a / Regards Reconstruits*, której również towarzyszył album. Wystawa obejmowała nie tylko fotografie, lecz także krótkie prezentacje multimedialne.

Od maja do sierpnia 2010 roku odbywała się retrospektywna wystawa francuskiego malarza Oliviera Debré³⁷, zaś od grudnia 2010 do stycznia 2011 roku wystawa poświęcona pamięci algierskiego malarza Muhammada Issjachama (M'hamed Issiakhem).

Wśród wydarzeń o charakterze literackim warto wspomnieć wieczór poświęcony poezji najwybitniejszego poety palestyńskiego Mahmuda Darwisza i wystawę o Mario Vargasie Llosy.

Muzeum Sztuki Współczesnej w Ad-Dausze (Katar)

Innego typu placówką jest Muzeum Sztuki Współczesnej w stolicy Kataru. Zostało ono otwarte w grudniu 2010 roku. Bazą dla zbiorów muzeum była prywatna kolekcja szajcha Hasana Alego as-Saniego, członka dynastii panującej w Katarze, obejmująca 6300 eksponatów. Muzeum, którego tymczasową siedzibę zaprojektował francuski architekt Jean-François Bodin, ma dwa piętra i znajduje się w sąsiedztwie Miasteczka Edukacyjnego. Zbiory obejmują obrazy i rzeźby artystów ze wszystkich krajów arabskich. Obecnie diskutowane są plany znacznej rozbudowy muzeum³⁸.

Szarwat Szafi'i i jej Galeria „Safarchan” (Kair)

Ostatni przykład zbiorów sztuki, jaki postanowiłem uwzględnić w niniejszym artykule, to Galeria „Safarchan” (Safar Khan) prowadzona w Kairze przez Szarwat Szafi'i (Sherwet Shafei)³⁹. Galeria została założona w roku 1966 przez Roxane Petredis i początkowo funkcjonowała jako antykwariat z wyrobami sztuki muzułmańskiej. Dość szybko jednak w galerii zaczęły się pojawiać dzieła współczesnych artystów egipskich, a w roku 1995 zmieniła ona całkowicie profil na współczesny, do czego przyczyniła się Szarwat Szafi'i, była redaktorka egipskiej telewizji i prezenterka programów kulturalnych, która w połowie lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku postanowiła zająć się kolekcjonerstwem sztuki, stając się z czasem specjalistką w tym zakresie. Pierwszym obrazem, jaki zakupiła, była *Noc i dzień* Hamida Nady. Od tego czasu Szarwat Szafi'i kolekcjonuje sztukę, ale także organizuje wystawy egipskich artystów, włączając się w międzynarodowy rynek sztuki. Jako przyja-

³⁷ *Algérie: le peintre français Olivier Debré expose dans un musée d'Alger*, http://www.emarrakech.info/Algerie-le-peintre-francais-Olivier-Debre-expose-dans-un-musee-d-Alger_a37223.html [odczyt: 24.03.2012].

³⁸ R. Covington, *Doha's New Modern*, „Saudi Aramco World” May/June 2011, s. 12–13.

³⁹ M. Abaza, *Twentieth-Century Egyptian Art. The Private Collection of Sherwet Shafei, With Collector's Notes by Sherwet Shafei*, Cairo–New York 2011.

ciółka R. Petridis początkowo zajęła kąt w „Safarchanie”, gdzie prezentowała dorobek współczesnych malarzy. Obecnie Galeria „Safarchan”, należąca już do Szarwat Shafi’i, jest jedną z ważniejszych kolekcji współczesnej sztuki egipskiej, liczącą się na rynku międzynarodowym, choć liczy niecałe 300 obrazów. Świadczy o tym choćby fakt, że wypożycza eksponaty zagranicznym muzeom, jak np. Chelsea Art Museum w Nowym Jorku.

Galeria posiada stronę internetową <http://www.safarkhan.com/> [odczyt: 22.03.2012] oraz filię w El-Gunie (Al-Dżuna), niedaleko Hurghady.

Szarwat Szafi’i jest pionierką egipskiego prywatnego kolekcjonerstwa sztuki współczesnej. Obecnie w Egipcie obserwuje się znaczne ożywienie w tej dziedzinie – powstają coraz to nowe prywatne galerie, co wraz z mecenatem prywatnym – jak w przypadku Kataru, i państwowym – jak w MAMA, dobrze wróży arabskiemu muzealnictwu w zakresie sztuki współczesnej i sztuce współczesnej jako takiej.

Zakończenie

Muzea, które uwzględniłem w niniejszym tekście, mają – można powiedzieć – charakter „tradycyjny”. Celowo nie opisałem tutaj najnowszych pomysłów władców z Zatoki Perskiej, którzy chcą w swoich krajach zbudować filie Luwru⁴⁰ czy innych muzeów światowych, jest to bowiem, w moim przekonaniu, przede wszystkim przejaw Zatokowej megalomanii, a nie rzeczywiście „potrzeby ducha”.

Placówki przeze mnie uwzględnione to oczywiście nieliczne, wybrane przykłady. Oprócz wspomnianych lub omówionych wyżej muzea narodowe są również np. w Bejrucie, Trypolisie, Aleppo, Algierze i innych miastach. W krajach arabskich znaleźć można liczne muzea regionalne o charakterze etnograficznym (np. w Munastirze, Tunezja), w tym nastawione etnicznie (Berberskie Muzeum w Agadirze, Muzeum Koptyjskie w Kairze, Muzeum Żydowskie w Casablance). W Bagdadzie jest Muzeum Wojskowe, Muzeum Wnętrz powiązane z Muzeum Etnograficznym można zwiedzić na Starym Mieście w Damaszku (Pałac al-Azmów). W Kairze znajduje się jedno z najstarszych na świecie Muzeum Rolnictwa, w Rabacie (Maroko) – Muzeum Poczty, w Ammanie (Jordania) Muzeum Tradycji Ludowej. Charakter galerii sztuki współczesnej ma Muzeum Nicolasa Sursocka w stolicy Libanu. Lista powyższa ma na celu ukazanie różnorodności placówek muzealnych, jakie funkcjonują w świecie arabskim.

Arabskie muzea, zarówno te duże, renomowane, jak i mniejsze czy całkiem małe, prywatne, starają się podążać za wymogami współczesności. Wiele z nich ma swoje strony internetowe, prowadzi własną „pozamuzealną” działalność zarówno w zakresie popularyzacji wiedzy, jak i otwierając kawiarnie czy wyspecjalizowane sklepy (szczególnie wyraźnie widać to w Muzeum Drzewa Oliwnego w Susie). Roz-

⁴⁰ *Luwru w Dubaju*, <http://www.artinfo.pl/?pid=publications&sp=artinformations&id=52&lng=1> [odczyt: 24.03.2012].

wój sieci muzealnej w świecie arabskim jest stały, wydaje się, że w ostatnich latach nawet się nasila. Każda niemalże miejscowość chciałaby mieć swoje własne muzeum, jak np. prywatne, turystyczne miasto egipskie El-Guna, budowane od lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Znajduje się tam (oprócz wspomnianej filii galerii „Safarhan”) małe muzeum z dość ubogimi zbiorami, właściwie są to wyłącznie kopie rozmaitych eksponatów ze Starożytnego Egiptu. Jedynie w tzw. wysokim sezonie odbywają się tam ciekawsze wystawy czasowe, w tym wystawy sztuki współczesnej. Można odnieść wrażenie, że istnienie muzeum podnosi prestiż danej miejscowości. Pozostaje się tylko cieszyć, że panuje przekonanie, iż istnienie właśnie takiej instytucji o tym prestiżu decyduje, stanowiąc, jak się wydaje, istotny element „ekonomii muzeum”. Taka opinia potwierdza, że „ekonomia muzeum” to rzeczywiście „pojęcie szerokie”, jak twierdzi Dorota Folga-Januszewska⁴¹. Małe i nieznaczące na egipskiej mapie muzeów placówka w El Gunie jest z pewnością przykładem tradycyjnego myślenia o roli muzeów. Ma to być przede wszystkim repozytorium, w mniejszym zaś stopniu przedsiębiorstwo usługowe⁴². Jak twierdzi Barry Lord, stopniowo w świecie arabskim zmienia się jednak pojmowanie tego, czym są muzea, zaczyna się rozumieć edukacyjną i kulturotwórczą rolę takich placówek⁴³. W niniejszym tekście aspekt ten pojawia się w minimalnym zakresie, ponieważ moim celem było jedynie ogólne wprowadzenie w problematykę arabskiego muzealnictwa i bardziej zależało mi na wstępnym opisie, niż analizie. Teraz pora na kolejne, głębsze i bardziej wyspecjalizowane badania w tym zakresie.

Bibliografia

- Abaza M., *Twentieth-Century Egyptian Art. The Private Collection of Sherwet Shafei, With Collector's Notes by Sherwet Shafei*, Cairo–New York 2011.
- Algérie: le peintre français Olivier Debré expose dans un musée d'Alger, http://www.emarrakech.info/Algerie-le-peintre-francais-Olivier-Debre-expose-dans-un-musee-d-Alger_a37223.html [odczyt: 24.03.2012].
- Barry L., *Cultural Change and Museums in the Arab World*, <http://www.lord.ca/Media/BalamandUniversity.pdf> [odczyt: 20.03.2012].
- Bernhardsson M.T., *Reclaiming a Plundered Past. Archaeology and Nation Building in Modern Iraq*, Austin 2005.
- Bielawski J., *Książka w świecie islamu*, Wrocław 1961.
- Bielawski J., Skarżyńska-Bocheńska K., Jasińska J., *Nowa i współczesna literatura arabska 19 i 20 w. Literatura arabskiego Wschodu*, Warszawa 1978.
- Borusiewicz M., muzeum [w:] *Wielka encyklopedia PWN*, t. XVIII, Warszawa 2003.
- Covington R., *Doha's New Modern*, „Saudi Aramco World” May/June 2011.
- Danecki J., *Klasyczna poezja arabska VI–XIII w. Antologia*, Wrocław 1997.
- Dziekan M., *Dzieje kultury arabskiej*, Warszawa 2008.

⁴¹ D. Folga-Januszewska, dz.cyt., s. 11.

⁴² Por. G. Matt, dz.cyt.

⁴³ B. Lord, *Cultural Change and Museums in the Arab World*, <http://www.lord.ca/Media/BalamandUniversity.pdf> [odczyt: 20.03.2012]; por. także: L. Guzy, R. Hatoum, S. Kamel, dz.cyt.

- Dziekan M.M., wstęp do Dż.Ch. Dżubran, *Polamane skrzydła*, Warszawa 2012.
- Ekonomia muzeum*, D. Folga-Januszewska, B. Gutowski (red.), Kraków 2011.
- Ettinghausen R., Grabar O., Jenkins-Madina M., *Sztuka i architektura islamu*, Warszawa 2007.
- Gawlikowski M., *Michałowski i jego szkoła* [w:] Z. Szafrński (red.), *Królowa Hatszepsut i jej świątynia 3500 lat później*, Warszawa 2004.
- Gély J.-M., *Les galeries de France d'Alger*, http://www.alger-roi.net/Alger/cdha/pdf/10_galeries_france_cdha46.pdf [odczyt: 24.02.2012].
- Guide-Book to the Iraq Museum*, Baghdad 1976.
- Guzy L., Hatoum R., Kamel S., *Globalisation and Museum – Perspectives from North America, India and the Arab World*, s. 10-18, tekst z 2009 r., http://www.geschkult.fu-berlin.de/e/relwiss/forschung/vw-stiftung/globalisation_and_museums.pdf [odczyt: 20.03.2012].
- <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/usa-zwroca-zagrabione-niezwykle-cenne-skarby,1,5012805,wiadomosc.html?1327976955028>, wiad. z dnia 30.01.2012 [odczyt: 23.03.2012]
- Hawass Z., *The Fantastic National Museum of Damascus!*, „Asharq Alawsat”, <http://asharq-e.com/news.asp?section=7&id=23624> [odczyt: 08.01.2012].
- Issa A., *Führer zum Nationalmuseum von Damaskus*, Damaskus 2007.
- Jamsheer H.A., *Współczesna historia Iraku*, Warszawa 2007.
- Luwr w Dubaju*, <http://www.artinfo.pl/?pid=publications&sp=artinformations&id=52&lng=1> [odczyt: 24.03.2012].
- Madeyska D., *wakf* [w:] *Mały słownik kultury świata arabskiego*, Warszawa 1971.
- Machowski W., *Petra*, Wrocław 2007.
- Marçais G., *Sztuka islamu*, Warszawa 1979.
- Matt G., *Muzeum jako przedsiębiorstwo*, Aletheia, Warszawa 2006.
- Mathaf az-Zajtuna madinat Susa maksab dżadid li-at-turas al-hadari wa-as-sakafi at-tunusi* [Muzeum Drzewa Oliwnego w Susie – nowe osiągnięcie tunezyjskiego dziedzictwa kulturowego], <http://www.kuna.net.kw/ArticleDetails.aspx?id=1438435&language=ar> [odczyt: 23.03.2012].
- Mahradżan Abi al-Ala al-Ma'arri al-Aszir, Ma'arrat an-Numan, 12-14/11/2006* [„X Festiwal Abu al-Ali al-Ma'arriego, Ma'arrat an-Numan, 12-14.11.2006”], Dimasz 2006.
- Muhammad Id al-Chartuti, *Lamhat an tatawwur al-matahif al-arabijja. Al-Mathaf as-Suri* [Uwagi o rozwoju muzeów arabskich. Muzeum Syryjskie], „Tiszrin”, 20.12.2008, <http://www.archaeologic.net/cmds.php?action=newsopen&id=658> [odczyt: 28.03.2012].
- Muzeum Egipskie, Kair*, „Rzeczpospolita” HPS, Warszawa 2007.
- Muzeum Irackie, Bagdad*, „Rzeczpospolita” HPS, Warszawa 2007.
- Oldani R., Santori D., *Die Meisteswerke des Bardo Museums*, Mailand 2009.
- Reid D.M., *Whose Pharaohs? Archaeology, Museums, and Egyptian National Identity from Napoleon to World War I*, Berkeley–Los Angeles–London 1997.
- Risala maftuha – ukifu hadam dar Al-Dżawahiri fi Bagdad* [List otwarty – wstrzymajcie wzburzenie domu Al-Dżawahiriego w Bagdadzie], <http://www.aliraqi.org/forums/showthread.php?t=102362> [odczyt: 23.03.2012].
- Sorman G., *Dzieci Rifa'y. Muzułmanie i nowoczesność*, Poznań 2007.
- Stierlin H., *Islam od Bagdadu do Kordoby. Wczesne budowle od 7 do 13 stulecia*, Warszawa 1997.
- Tahwil dar asz-sza'ir Muhammad al-Dżawahiri fi Bagdad ila mathaf* [Przekształcenie domu Muhammada Mahdirgo al-Dżawahiriego w Bagdadzie w muzeum], http://www.iraqi.dk/news/index.php?option=com_content&view=article&id=23522:2 – informacja z dn. 25 maja 2011 [odczyt: 23.03.2012].
- Walther W., *Historia literatury arabskiej*, Warszawa 2008.